

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ, ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Бишенко Т.І.

аспірантка,

Київський університет імені Бориса Грінченка

ФЕНОМЕН ТІЛЕСНОСТІ ТА МОДУСИ ПЕРЦЕПЦІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ РОМАНІСТИЦІ

Тіло як антропологічна та культура категорія існує давно, та попри це, останнє десятиліття дає новий поштовх до його перевідкриття, переосмислення тілесності і виведення її зі сприйняття як виключно зовнішнього об'єкта, що ніяким чином не поєднується з внутрішнім світом людини, до цілісної системи. Всі ці зміни торкаються та знаходять відображення в літературі, як безпосередньо в художніх текстах, так і в літературознавчих аналізах.

Метою нашого дослідження є теоретичне і практичне унаочнення літературознавчого аналізу тіла в тексті й демонстрація методів та аспектів за допомогою яких можна розглядати його як текстотворчу категорію, що актуалізується в сучасній українській романістиці самими письменниками, та завдяки зняттю численних табу на зображення тілесності. Така зміна пов'язана з тим, що тіло є безпосереднім засобом сприйняття й інтерпретації оточуючого світу та подій через фізичні прояви, відчуття та відгуки.

В літературі сучасні інтерпретації базуються передовсім на засадах постструктуралізму й концепціях Ж. Лакана, М. Фуко, Ж. Дерріди, де ключовими проблемами виступають питання влади, політики, мови (тексту), й, що важливіше, – сексуальності (тілесності). Причому, текст культури й суспільна повсякденність можуть аналізуватися як кризь уже класичне протиставлення «фемінного» й «маскулінного», так і кризь почуття та тілесний досвід. Розподілення внутрішнього та зовнішнього тіл зустрічається і в М. Бахтіна, де внутрішнє тіло – це тіло, як момент самосвідомості – представляє сукупність внутрішніх органічних відчуттів, потреб та бажань, об'єднаних навколо внутрішнього світу.

Якщо поглянути екскурсивно на українську літературу 1990 років, зосередивши увагу на тілесності й еротизації, то можна чітко простежити

зміну смислових категорій й особливостей образності тіла. О. Забужко в «Польових дослідженнях з українського сексу» (1996) піднімає тему фемінності, стосунків, причому, зачіпаючи й тілесне та сексуальне. Ю. Покальчук у збірці «Те, що на споді» (1998) чи не вперше в українській літературі (принаймні сучасній) намагається відкрито говорити про фізичний потяг, любов, пристрасть, кохання і секс, щоправда, через епатажність губиться глибший сенс. Скандальність викликала й еротизація в «Рекреації» (1992) Ю. Андруховича, хоча в романі вона використовується як елемент образності тексту, додаткового його романтичного змісту, хоча й дотикаючись до певної вульгарності. Майже до аналогічних засобів вдається в своїх романах і Ю. Винничук, показуючи то високі романтичні почуття, думки, то зводячи їх нанівець найнижчими інстинктивними бажаннями, залишаючи простір для доміркування поза текстом. Натомість О. Ульяненко демонструє відверту гіперболізовану розпусту в «Сталінці» (1994), на тлі якої намагається показати душевнозцілююче поєднання духовної і фізичної близькості. Сучасна письменниця Люко Дашвар грається з масмедійним тілесним, акцентуючи увагу на стереотипності зображення, експлуатуючи не менш стереотипні масмедійні жанри, тематики й події. В своєму першому романі «Село не люди» (2007) авторка витворює табуйований образ Лоліти; у «Мати все» (2010) – зображує «темноту» людської душі через сексуалізацію й, певною мірою, «тортури»; у «На запах мяса» (2013) – вписує тіло в горорно-мелодраматичний сюжет і використовує його як основу для творення структурності роману.

Сформувати модусний інструментарій аналізу можна також на основі лінгвістичного дослідження «Модуси перцепції й їх вираження в мові» І. Рузіна, де автор аналізує лексеми пов'язані з зором, слухом, смаком, нюхом, доторком та виводить на тлі цього нове смислово-понятійне поле. Причому перцептивні модуси в аналізі тілесного модусу є значущим у двох аспектах: «власне тіло» й «інше тіло». Самопізнання власного тіла, через внутрішнє сприйняття фізичних станів в психологічній реакції на них, пізнання себе, оточуючого світу й іншої людини. Ці ж модуси допомагають творити художній текст на лексичному, структурному, семантичному рівнях. Наприклад, у романі «Солодка Даруся» М. Матіос окрім демонстрації звернення до музики, як частини світобачення Дарусі та Івана, порівнює дрімбу з тілом жінки: «Може, у дримбі жінки і справді пізнавали себе: до часу байдужих і лінивих, аж поки не візьмеш їх у руки, а вже як візьмеш – то почувеш такі соковиті переливи і тонкі зойки, що зайдеться тобі серце і плачем, і співом одночасно, і не зрозумієш, де ніч, а де сонце, бо лише жіноче тіло так розкішно здригається від ласки, як тіло дримби від пальців...» [4, с. 41].

Сексуальність в образі Дарусі проявляє себе через музику, тож ми бачимо одразу два модули перцепції: слух і дотик.

Розширити цей теоретичний концепт можна за допомогою тілесно-міметичного методу, запропонованого Ф. Штейнбуком, який дає нову практичну площину. Дослідник наводить низку вихідних положень тілесного-міметичного аналізу художніх текстів, але назвемо тільки останній як найбільш виразний до досліджуваної теми: «тілесно-міметичний метод аналізу духовного (художнього) досвіду дозволяє брати до уваги його тілесне підґрунтя та сягати смислів, які постають у ньому внаслідок дії механізму мімезису, що трансформує (переводить) тілесне буття в цей духовний (художній) досвід» [6, с. 57-58].

Сукупність згаданих вище підходів дозволяє сформулювати шлях аналізу художнього твору через цілісний і безвідривний розгляд об'єкту, не розділяючи на виключно тілесний чи духовний (психологічний). Оскільки тілесно-міметичний метод ґрунтується, в тому числі, й на внутрішніх корелятах реципієнта, таких як: сон, пам'ять, погляд, голос, дотик, біль тощо.

Найдоречніше буде навести в якості прикладу роман Люко Дашвар «На запах крові», що є яскравим виразником як ідеї роздвоєння тілесного на внутрішнє і зовнішнє, яке відбувається через, здавалося б, невиліковну хворобу (згадані вище М. Фуко, М. Бахтін), так і навпаки, ідеї тілесно-міметичного методу. Продовжуючи образність розриву героїні, в її тілесності та духовності, авторка робить розрив і у хронотопі: «тепер і на Лупиному хуторі», та «до й після основних подій у Києві» [2]. Т. Белімова в своїй статті зауважує, що «одним із основних конфліктів роману Люко Дашвар є конфлікт між тілесністю, тим, що позначають «поняттям «Leiblichkeit» <...> і яке вказує на унікальну особливість людського тіла «бути живим», «уособлювати суб'єктивність», бути «джерелом досвіду» і власне тілом як «біологічним організмом» [1, с. 43]. Й таке протиставлення хоч і прямолінійне, але має свій ефект, бо людська чорнота й відображається на тілі. У певний момент, коли головна героїня змінює свій спосіб життя, переглядає ціннісні характеристики, й рухається до чистоти, вона зцілюється, але поклик, разом з тим і тілесний, експлуатація тіла знову вивертають хід сюжету, призводячи до нестандартного фіналу.

Також цікавою буде особливість тілесного виміру в малій прозі О. Деркачової, оскільки в своїх творах вона намагається осмислити жіноче тіло за допомогою прямих тілесних відчуттів, пізнавати його через дотики, через його реакцію на фізичні дії. Адже, за висловом Г. Жуковської: «...жіноче тіло є постійно відкритою онтологічною можливістю переживання жінкою себе як жінки, тобто є умовою

можливості самореалізації жінки у своїй жіночості» [3, с. 143]. Зокрема, важливим елементом є садо/мазо тематика в сексуальності. Її в статті розглядає С. Ушневич, звертаючи увагу на те, що тіло в текстах письменниці є чинником не скільки сюжетотворення, скільки способом розповіді історії, проведення його крізь етапи трансформації самої жінки. Її приходить до висновку, що «акцентуючи на фізичному акті, письменниця увиразнює прірву між матір'ю і дочкою, відтак, поглиблюючи в такий спосіб зв'язок з батьком» [5, с. 586].

Як підсумок, класичне відображення тілесної і духовної дуальності в сучасній світовій літературі в цілому, й українській зокрема, втрачає свою здатність до відображення людського світобачення, в зв'язку з переосмисленням кореляції між тілом і свідомістю/душею. Тіло як літературна категорія отримало нові модифікатори, що надають йому змогу ставати не лише образом у тексті, але й чинником творення тексту на різних рівнях, вибудовувати сюжет, розповідати історію, виступати в якості образу трансформації чи метафори. Збільшення кількості художніх текстів, у яких вільно застосовано засоби сексуалізації й еротизації, вимагають виваженого і комплексного підходу до їх аналізу вже зараз. Для літературознавства тілесно-міметичний метод і модуси перцепції дають альтернативний інструмент для аналізу та розуміння, який дозволяє ширше охарактеризувати, в першу чергу, прозові роботи, а також ті, де тілесність є лише засобом нарації.

Список використаних джерел:

1. Белімова Т. Тіло як вихідний код і сюжетотворчий елемент у сучасній українській прозі / Т. Белімова // Сучасні літературознавчі студії. – 2015. – Вип. 12. – С. 40-50. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sls_2015_12_6
2. Дашвар Л. На запах м'яса [роман] / Л. Дашвар. – Х. : Клуб сімейного дозвілля, 2013. – 368 с.
3. Жуковська Г. Тілоцентрична модель української поезії кінця ХХ ст. / Г. Жуковська // Літературознавчі студії : збірник наукових праць / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т філол. – К. : 2010. – Вип. 29. – С. 141-147.
4. Матіос М. Солодка Даруся [роман] / М. Матіос. – Л. : ЛА «Піраміда», 2005. – 176 с.
5. Потапенко Я. Концептуалізація гносеологічної категорії «тілесність» в сучасних культурно-антропологічних студіях / Я. Потапенко // Етнічна історія народів Європи. – 2013. – Вип. 40. – С. 120-125. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eine_2013_40_21
6. Ушневич С. Садомазохістична природа тілесності у малій прозі Ольги Деркачової / С. Ушневич // Сучасні літературознавчі студії. – 2015. – Вип. 12. – С. 583-589. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sls_2015_12_55